

Beszélgessünk a közművelődésről?

VISSZHANG - LXIV. évfolyam, 47. szám, 2020. november 20.

Beszélgessünk a közművelődésről című írásában Trencsényi László olyan témáról írt, amiről ma ritkán lehet olvasni (ÉS, 2020/40., okt. 2.). Felszólításának csak akkor lenne igazán értelme, ha a közvélemény a közművelődést *közügynek* tartaná, vagyis a közélet azon részének, amelynek fejlesztése nélkülözhetetlen a társadalmi lét fejlesztéséhez, és ezt szinte mindenki magától értetődőnek vélné, aki ebben az országban él. Véleményem szerint erről nincs szó, sokan a közművelődést a kulturális élet kevéssé jelentős részének tekintik, mely szerintük semmivel sem járul hozzá az életkörülmények javításához. A szabadidő eltöltése egyik lehetőségének tartják, amely a kulturális élet más területeihez képest csekély értékű, nem is szólva olyan tevékenységekről, mint a gazdaság és a politika.

Trencsényi más képet állít elénk: a közművelődést a közösségi művelődéssel azonosítja, mégpedig úgy, hogy a szabadság fejlesztésével hozza összefüggésbe. Kár, hogy e kapcsolatot nem fejti ki bővebben, noha ez a közművelődés problémájának lényege. Utal viszont két fogalom ellentétére: a népművelés és a közművelődés különbségére. E fogalmak különbsége valóban döntő jelentőségű. Szembeállításuk 1976-ban hangzott el a magyar Országgyűlésben a közművelődési törvény elfogadtatásakor. Így: „A népművelési fogalmat, amely mechanikusan művelőkre és művelendőkre, alkotókra, terjesztőkre és passzív befogadókra osztotta az embereket, felváltottuk a közművelődés fogalmával. Ez demokratikusabb és közösségibb magatartásra ösztönöz: olyanra, mely tudomásul veszi, hogy a művelődés az egész közösség és minden állampolgár joga, lehetősége és feladata. A közművelődés fogalma tartalmazza azt is, hogy a művelődés nem egyszerűen elfogadást és passzív ismeretszerzést jelent, hanem az alkotó és terjesztő folyamatban való cselekvő részvételt is. (...) A közművelődés fogalma a személyiségek egymással való kapcsolatában és a személyiség teljességében a közösség oldaláról közelíti meg a művelődés értelmét, társadalmi hasznát és teszi hangsúlyossá a személyes részvételt, a közösségi jelleget és a művelődés fontosságát. Egyszersmind feltételezi, hogy minden ember hordoz valami sajátos tudást, tapasztalatot, amit érdemes a közösségnek átadni.”

Bár ezt akkor az illetékes miniszter (Pozsgai Imre) mondta el, valójában a szöveget előzőleg munkatársa, Bíró Zoltán fogalmazta meg. Ő jól ismerte a hazai művelődésügy előzményeit, például a 40-es évek második felének „szabadművelődését”, amelynek szellemi vezetője Karácsony Sándor volt, a debreceni egyetem pedagógia szakos tanára. Karácsony írta annak idején: „a népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben a nép magát műveli, ahogy igénye és kedve tartja”. Ez a megállapítás világosan fogalmazta meg, mi a különbség a társadalmi öntevékenységre épülő gyakorlat és a kívülről, felülről irányított között, amelyben az emberek passzív módon viszonyulnak a nekik adott kultúrához. Azt is érzékelteti ez a különbségtétel, hogy ez utóbbinak a hatása többnyire kérdéses, sohasem világos, hogy a kínált kultúra műveltségfejlesztő hatású-e az emberekben, hiszen a hangsúly a kultúra átadásán van. Ez a hatás csak az aktív részvételre építő művelődésben tárulhat fel, ott lehet tapasztalni, hogy a kultúra milyen hatást vált ki a kultúra eredményeivel ismerkedőkben. Karácsony Sándor szerint ugyanis „az iskolán kívüli népművelés meddő marad, csődöt mond, tekintet nélkül arra, hogy ki végzi. (...) A művelődés igénye és vágya alulról felfelé ható erő minden olyan kollektív társadalmi alakulatban, amely nem mechanikus, hanem organikus jellegű. (...) A művelendő fél csak abban részesíthető, amit igényel. Hiába öntök, erőltetek bele egyebet, visszautasítja.”

1976-ban még nem lehetett nyíltan hivatkozni a szabadművelődésre és Karácsony Sándorra, de név nélkül felidézett gondolatai mégis lehetőséget adtak a gyakorlat megreformálására. El is indult akkor néhány sokat ígérő kezdeményezés a népművelés megújítására, de ezek nem tudtak országosan

elterjedni. Egyrészt a politika erők nem rokonszenveztek velük, ezért nem támogatták, másrészt a népművelésben dolgozók többsége ragaszkodott a régi „rendezvényszervező” felfogáshoz, ami az embereket csak beszervezendő közönségként veszi számításba. A rendszerváltást követő évek azután még kevésbé kedveztek a közművelődés megújítását célzó törekvéseknek. Ezekben az években sem a kultúra, sem azon belül a művelődésügy nem tudott értékének megfelelő szerepet betölteni, a közművelődés a közélet jelentéktelen eleme maradt. Feltehetően ebben az is szerepet játszott, hogy nem vált a közvéleményben világgossá, mit jelent a műveltség, és annak milyen személyiségformáló ereje van. Pedig arról már régen megfontolandó szavakat írt le a hazai kulturális élet egyik jelentős szereplője, Balázs Béla, Bartók színpadi műveinek szövegírója. Ő már 1917-ben fogalmazta meg a következőket. A művelődés „nem passzív visszatükrözése a műveknek, hanem maga is produktivitás. Csakhogy ennek a tárgya nem kívül van, valamely objektumban, tárgya maga az ember. (...) A művelődés jelenti azt az érzékenységet, fogékonyságot, ízlést, amelyet a tudás előidézhet (s mert nem mindig idézi elő, vannak sokat tudó műveletlenek). Jelenti az öntudatlanná vált tudást, ami magasabb fokon már testté válik, és már mozgásban, hangban, kifejezésben nyilvánul meg. Ha ez a processzus megtörtént, akkor akár el is felejthetem magát az objektív tudást.” A műveltség ebben az esetben „annyi életet jelent, mintha új érzékszerveket nyitna, (...) melyeken keresztül új világ nyílik meg. Minél műveltebb valaki, annál több formában, annál többször és annál többet él. És minden műveletlenség részleges halál.”

Természetesen felvethető, hogy egy ilyen szint elérése nem könnyű, sok ember számára megvalósíthatatlan. Éppen ezért tisztázandó, mi a hozzá vezető út lényege, milyen gondolkodást tesz nélkülözhetetlenné. Megértését segíti, ha például felidézünk vitakultúránk tapasztalatait. Amikor az emberek közérdekű jelenségekről cserélik ki nézeteiket, észlelhető, hogy az érdekeltek valamennyien mereven ragaszkodnak saját álláspontjuk „igazához”. A vitázó felek csak ismétlik azt, és nem hajlandók átgondolni, hogy a velük ellentétes nézetet vallók szavaiban van-e valami – legalább részleges – „igazság”. Így azután a vita gyakran „süketek párbeszédévé” válik, amelyben senki sem tud másokat meggyőzni, mert nem is képes elképzelni, hogy az ellentétes vélemények részleges kapcsolásával új felismeréshez lehetne jutni. Olyan egységhez, amelyben mindegyik fél módosítja valamennyire korábbi álláspontját, úgy, hogy az eredmény végül is egy magasabb szintű nézethez vezet.

Ha megfontoljuk, akkor ez az „alkotó” (kreatív) gondolkodás lényege. Ami a közvélemény szerint egyesek kiváltsága. Nem köztudott, hogy ez közösségi keretek közt is megvalósulhat. Ez akkor termékeny, ha a problematikus jelenségek megbeszélése közben egy közösség tagjai egymásnak ellentmondó tapasztalatok kapcsolásával jutnak el egy probléma megoldásához. A közös vizsgálódás eredményeként a megszólalók állandóan új nézőpont fölvetésére és felhasználására készíthetik a többieket, ami szerencsés esetben új összefüggések felismeréséhez vezet. A „közösség” eszerint nem a veszekedés terepe, nem is a feltétlen egyetértésé, hanem az ellentmondások elleni küzdelem közös vállalása. Kérdéses azonban számunkra, mitől lesz ez a „szabadság” megvalósítása, amit Trencsényi említ meg írásában. Feltételezhetően nem azzal, hogy egy közösség amatőr művészeti csoportként színpadra lép, hanem azzal, hogy ez a közösség aktív szereplője lesz a környezetét terhelő ellentmondások elhárításának, vagyis a körülmények pozitív célú átalakításának.

Hihetnénk, hogy ilyen gondolkodásra, magatartásra csak kivételes képességű emberek képesek, általánosan elterjedt tulajdonsággá ez nem válhat. Ebből következően az ilyen közösségekre vonatkozó szavak is illuzórikusak. A kreativitás azonban nem velünk született hajlam, hanem olyan tulajdonság, ami tanítható és tanulható, bár kétségtelen, hogy hajlékonyság és nyitottság nélkül ez a folyamat nem lehet eredményes. Van azonban az életben valami kényszer is, ami ennek vállalására készíthet. Érdemes tudomásul venni, hogy a valóság állandóan változik, ami egyensúlyi állapotban van, az idővel megbomlik, ellentétes részek zavarává lesz. Ezért az emberi élet egyik alapvető követelménye: a harmónia helyreállítása. Nemcsak az egyének életében, hanem az életüket alapjában meghatározó társadalmi körülmények tekintetében is. S minthogy ennek az eredménye sohasem lehet örök életű, az aktív és kreatív magatartás folytonos alkalmazása az, ami az emberi élethez méltó. Ez a közéleti aktivitás egyúttal

„műveltséget” is feltételez, de nem a „mindentudás”, hanem a dolgok közti összefüggések keresése, megtalálása és felhasználása értelmében.

Kérdéses persze, hogy az iskolai oktatás és az iskolát követő közművelődés vállalja-e ennek széles körű elterjesztését, vagy inkább leszoktat róla az információk gépies elfogadtatásával. Ha úgy gondoljuk, érdemes beszélgetnünk a közművelődés alakulásáról, akkor talán ezt a problémát kellene a véleménycsere központjába állítani.